

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

На правах рукопису

ЄРМОЛЕНКО

Валентин Адамович

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗШИРЕННЯ МЕЖ ПРОДУКТИВНОЇ
ПРАЦІ З РОЗВИТКОМ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

08.00.01 - політична економія

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1993

026 20.700

Робота виконана на кафедрі економічної теорії Інституту
підвищення кваліфікації викладачів вищих учбових закладів при
Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка.

ОФІЦІЙНІ СПОНЕНТИ

- доктор економічних наук,
професор Павлишенко М.М.
- кандидат економічних наук,
доцент Гасянов С.С.

ВЕДУЧА ОРГАНІЗАЦІЯ

- Київський державний педагогічний
інститут ім. Михайла Драгоманова

Захист відбудеться 15 березня 1993 р. в 14³⁰ годін
на засіданні спеціалізованої Ради К 016.33.02 по присудженню вченого
ступеня кандидата наук в Інституті економіки АН України за адресою:
252011, м. Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

В дисертацію можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
економіки АН України.

Автореферат розісланий 24 лютого 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат економічних
наук

Горбозатий М. І.

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00825874 (Y)

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Масштабність задач і складність проблем, що поставлять перед людством на порозі ХХІ століття породжують необхідність "занурюватися" у більш глибокі структури, помічати і актуалізувати новий рівень природних, соціально-економічних та особисто-індивідуальних процесів і явищ у їх діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Постання не лише неоднозначних, але й вочевидь небажаних результатів провокує свідомість людини скинути з себе особисто відповідальність за всі негативні наслідки власної практичної діяльності і вбачати всі причини їх виникнення і розвитку лише "поза собою". Зовні це виглядає доцільним. Бо ніхто безпосередньо не ставить собі за мету завдати зло, зашкодити собі, іншим людям або ж природі.

Однак така індеферентність не минає без сліду. Негативні результати шляхом різних взаємозв'язків та взаємоопосередкування повертаються до самої людини. Кожна людина починає відчувати і усвідомлювати, що така безвідповідальна хитрість, хоча і спричинена її слабкістю чи нерозумінням проблем, не позбавляє і її особисто від тих чи інших згубних наслідків практичної діяльності і не лише гальмує її власний розвиток, але й в перспективі загрожує самому життю на Землі. Все це змушує людину до більш ґрунтовного розгляду і аналізу не лише природи і суспільства, але й себе самої, до пізнання своєї власної природи і відповідної до неї перебудови своїх взаємин не лише з природою і суспільством, але й з собою, до пошуку і знаходження нової гармонії у своїх стосунках не лише з природою та іншими людьми, але й з собою.

Труднощі і складність полягають у тому, що ця гармонія має різний характер і порядок, виступає у просторі і у часі, тобто має свою конкретну послідовність та ієрархію. Ця мінливість гармонії спричиняє до необхідності постійного вибору і надання пріоритетів, які у своїй основі виключають рівність, що іманентно властива об'єктам, які розташовані поруч себе.

Та обставина, що в процесі свого розвитку людство змушене не лише робити вибір і надавати пріоритети, але й змінювати їх, нікого не лише байдужим. А це, в свою чергу, не може обійтися без певного "утиску", наслідок чого будь-який соціально-економічний процес або явище несе в собі це протиріччя у смілі своїй

першоснової, а отже, й "на все життя, що залишилось". Надання і зміна пріоритетів породжують боротьбу різноманітних "правд життя". Тим самим у дослідженні будь-якого поняття, будь-якої категорії, в т.ч. і в дослідженні категорії продуктивна праця, повинна прослідковуватись діалектика, суперечливість розвитку.

Неоднозначність результатів праці у часі, з одного боку, а також необхідність вирішувати нагальні економічні проблеми, з другого боку, обумовляє необхідність більш всебічного дослідження категорії продуктивна праця, що, в свою чергу, надає можливість більш доцільно застосовувати різноманітні фактори розвитку суспільного виробництва. Водночас, вивчаючи досвід своєрідного розвитку країн і народів, необхідно формувати свої власні джерела зростання, шукати і знаходити власний шлях розвитку, що на ньому лише й можливо конкретно, стосовно до власних обставин оцінити, врахувати, пристосувати і в найбільшій віддачі застосувати кожен можливих факторів економічного розвитку.

Проблема продуктивної праці і розвитку суспільного виробництва має багатовікову історію. Вона досить повно і різноманітно висвітлена в економічній та філософській літературі. Значне місце вона посідає в роботах Агабоб'яна Э.М., Анчишкіна О.І., Багрія П.Д., Барабанова М.В., Безчасного Л.К., Громова Б.А., Медведєва В.А., Іозака В.Е., Кронрода Я.О., Кудрова В.М., Марцинкевича В.Й., Солодкова М.В., Олдака П.Г., Павлишенко М.М., Левенєра Я.О., Черняка В.К., Щербини В.Ф. та багатьох інших економістів і філософів.

Водночас цілий ряд теоретичних і практичних проблем ще не знайшов свого вирішення в економічній науці. Так, наприклад, не вважаючи на виключно важливу роль науки та освіти у розвитку виробництва, методика ЦСУ СРСР в минулому повністю виключала працю у цій сфері з разряду продуктивної. Держкомстат України і зараз не дає чіткої оцінки праці в цих галузях. Загалом не визначено характер праці осіб творчих професій. Процес самопізнання, самовдосконалення загалом було виведено за межі політекономічних досліджень. Навряд чи підлягає сумніву, що саме ця "інтелектуальна" спадщина командно-адміністративної системи багато в чому визначила сучасний "обвальний" стан нашого суспільства.

Свого часу Л.Фейєрбах докоряв Гегелєві за те, що його система знає лише підлеглисть і спадковість, не віддаючи ані координації, ані співіснування. У ній останньою ступінню розвитку завжди

виявляється цілісність, яка не може включити до себе інших існувань без того, аби не висмоктати з них мозок самостійного життя. Та не заволодіти тим знанням, що їм властиве лиш у стані їх безумовної свободи¹. Безперечно, що усе це, але з набагато більшими підставами можна сказати й про марксистську парадигму. Саме це може служити ключем до пояснення того факту, що геть усі реформаторські спроби на протязі останніх семи десятиліть зводились врешті-решт до позбавлення "самостійного життя" реалій ХХ століття. Навіть поставлена Марксом "з голови на ноги" і втілена в практику на 1/6 частині земної кулі ця система не сприймала жодного живого прояву ні, ззовні, ані зсередини без того, аби не спотворити їх до невпізнання.

Експеримент будівництва комунізму зазнав гучного провалу. Крах настав незважаючи на те, що на оltар реалізації цієї утопічної ідеї, були кинуті не лише мільйони загублених життів, напівголодне животіння кількох поколінь людей, незлічені багатства природних ресурсів, але й природне прагнення людини до Абсолюту, Істини, Правди, яке особливо яскраво проявляється у творчості та безкорисній діяльності.

Розвиток суспільного процесу виробництва, як і розвиток соціальної форми руху матерії взагалі, відбувається як шляхом кількісного збільшення елементів, що лежать поруч себе, так і шляхом утворення нових елементів /новоутворень/ та їх розвитку, що врешті веде до змін ієрархічної побудови в системі суспільного виробництва. Результатом цього є процес її ускладнення. Неоднозначність і мінливість значущості тих чи інших видів людської діяльності або сфер виробництва у часі обумовила те, що серед економістів і філософів не лише не існує єдиної точки зору про зміст поняття продуктивна праця, що загалом природньо, але й про загальну скерованість змін у праці і щодо виробничо-економічного статусу творчої діяльності людини.

При аналізі методологічних проблем продуктивної праці дослідники розділились на дві основні групи. Так, наприклад, Кронрод Я.О., Солодков М.В., Крилов Л.С. і деякі інші автори дотримуються тієї думки, що необхідною і достатньою умовою аналізу категорії продуктивна праця є правильне і вміле застосування тих ме-

1 Див. Л.Фейербах Л. К критике философии Гегеля // Избранные философские произведения в 2 т. Т. I. М. 1955. - С. 54.

тодологічних підходів, що їх розробили К.Маркс і Ф.Енгельс у своєму вченні. "А тому відповідь на питання про те, що таке продуктивна праця дає лише вся система її визначень, яка наведена в економічній теорії Маркса"¹.

Внаслідок цього різноголосся, що існує у трактуванні продуктивної праці ця група дослідників, як правило, пояснює "прямо або ж виходячи з контексту" результатом свідомого відступництва від марксизму в бік ревізіонізму, або ж, у кращому разі, просто наслідком інтелектуальної неспроможності досягнути у всій глибині, вірно інтерпретувати і правильно застосовувати ті або інші "основоположні принципи і положення Маркса і Енгельса".

Друга група вчених - Барабанов М.В., Громов С.А., Кудров В.М., Марцінкевич В.И., Медведєв В.А., Олдак П.Г. та інші певні того, що в політичній економії, як і в будь-якій іншій науці, головним є вивчення об'єктивних економічних процесів і явищ. Спираючись ж у своїх дослідженнях вчений повинен як на всіх мислителів історичного минулого, так і на реальний хід розвитку людства. На мов-думку багатьох вчених із цієї групи зводили погляди і вчення основоположників марксизму в даній проблемі на високий п'єдестал через ідеологічну тотальність НІРС, а також тому, що переважна маса читачів знайома лише із парадигмою Маркса. І через це ця частина читачів ні інтелектуально, ні морально була не готова до сприйняття інших ідей та підходів. Але й самі дослідники не завжди були вільні від помилок марксистської парадигми, хоча й усвідомлювали, що партійний і класовий підхід несумісні з наукою. Усвідомлювали вони також і те, що в умовах НІРС неможливо дати реальну картину процесів відтворення у їх об'єктивній скерованості без інтелектуальної складової, без фундаментальної науки, тобто всього того, що не увійшло до "внутрішнього" кругу наукового аналізу Маркса, Енгельса.

Теоретична і практична значимість проблем, наявність ряду невирішених питань та незавершеність методології їх досліджень визначили вибір теми, цілі і завдання цього дослідження.

Головною метою дисертаційної роботи є дослідження зростання впливу особисто-індивідуальної, духовної, творчої складової на розвиток суспільного виробництва.

Відповідно до цієї мети виділені такі дослідницькі завдання:

¹ Солодков М.В., Крылов И.С. Методология исследования производительного труда при капитализме. - М.: Изд. Моск. ун-та, 1974. - С. 59.

- визначити продуктивну працю як економічну категорію, дати аналіз її основних елементів та зростання її ролі на особисто-індивідуальному рівні процесу виробництва;

- дослідити причини та умови виникнення і успішного розвитку новоутворень у вигляді наукових відкриттів, технічних, організаційних та інших відкриттів та розробок і втілення їх у реальний процес суспільного відтворення;

- розкрити та обґрунтувати необхідність пріоритетного розвитку інтелектуальної, творчої складової у процесі суспільного відтворення, визначити стимулюючу роль у цьому процесі відношень обміну і розподілу.

Об'єктом дослідження в дисертаційній роботі є людина як мета і кінцевий результат суспільного виробництва.

Теоретичною і методологічною базой дослідження є "розширені" концепції продуктивної праці, роботи, в яких аналізуються специфічні особливості розвитку країн і народів, розвиток особистості,

Наукова новизна роботи та положення, які відстоюються та захищаються.

Система суспільного виробництва поділяється на три сфери: 1/ сфера процесу взаємодії людини та природи /обробка людиною природи/. 2/ Сфера процесу обробки людини людиною /виховання, освіта, охорона здоров'я та ін./ 3/ Сфера процесу особисто-індивідуального виробництва /самоосвіта, самопізнання, самовдосконалення та ін./ На цьому найбільш "крайньому", особисто-індивідуальному рівні вся система виробництва набуває своєї автентичності, сенсу і змісту. На цьому рівні власна думка, почуття та ін. є найбільш тонкими і точними, а інколи й єдиними інструментами, які дають змогу проникати в найглибші шари Макрокосму і Мікркосму, що дає надію синергетизувати проходження ритмів природи, суспільства і людини.

2. Доведено, що ритмічність та циклічність проходження виробничих процесів є необхідною основою для зародження новоутворень у вигляді наукових, технічних, організаційних та інших відкриттів і практичних рішень, які дозволяють перейти на новий рівень розвитку людини та її виробничої діяльності.

3. Показано, що "відкритість" і "спонтанність" суспільного виробництва, як загалом, і увесь процес творчої діяльності людини досягається за рахунок "позитивності", "переповненості". "Не-

гативність", невдоволені потреби у матеріально-речових благах дають лише можливість "закріплення" процесу розвитку на певному рівні.

4. Сформульовано положення, згідно з яким "вужений" підхід до категорії продуктивна праця послужив одним з теоретичних витоків тоталітаризму в колишньому СРСР.

5. Доведено помилковість спрощеного підходу, згідно з яким система духовного виробництва, люди розумової, творчої праці, існують за рахунок сфери матеріально-речового виробництва людей фізичної праці. Адже творча праця більш інтенсивна, а отже й більш продуктивна, така, що має свій власний інваріант продуктивності.

6. Дослідження своєрідності особисто-індивідуального рівня виробництва показало необхідність більш глибокого вивчення природи людини і "реабілітації" на цій підставі її стихійної, природної сутності, з одного боку, а також більш точного, виваженого визначення негативності її штучної складової, - з іншого.

7. Обґрунтовується необхідність вдосконалення виробничих відношень в такому напрямку, який дав би змогу прискореного розвитку духовних, інтелектуальних, творчих здібностей людини.

Виробничо-економічна діяльність людини вийшла на рівень "вічних проблем", пов'язаних з природою людини, сенсом її життя. Ця складність спонукає застосовувати як допоміжні докази історичні паралелі, аналогії, котрі хоча й полишають відчуття невдоволеності внаслідок своєї незавершеності, все ж таки переконують у необхідності подолання багато в чому застиглої "чіткості", притаманної здоровому глузду. Має рацію О.Тьєрі, який з гіркотою писав: "Велике правило... потрібно розрізняти, а не змішувати, бо зменшення різноманітності ще не приводить до істини. На лихо, посередні уми схильні до одноманітності. Одноманітність така зручна! Якщо вона все спотворює, то принаймні сміливо вирішує всі питання"¹. Процес розвитку людини пов'язаний із зростанням невизначеності, втратою "чіткості" та "довершеності".

Слід також відзначити, що система поглядів і вчень К.Маркса і Ф.Енгельса не позбавлена логічних суперечностей. Так, наприклад, в критики "казарменого комунізму", з їх висловів про зростання ролі науки у дослідженні багатьох природно-історичних процесів і

¹ Цит. по Гумилев Л.Н. Етногенез и биосфера Земли. Изд. ЛГУ. 1989. С. 239.

явид однозначно впливає, що основоположники марксизму поділяли загальноприйняті погляди і вважали працю в сфері науки, освіти продуктивною. Однак, наврод чи такій підхід, ця теоретична парадигма привела б Маркса до висновку про необхідність диктатури пролетаріату. "Наукове" відкриття у вигляді ідеї диктатури пролетаріату стоїть в одному ряду з ідеєю обраної нації. Як та так і інша ідея заматдо дорого обійшлися людству.

Слід визнати, що офіційні ідеологи КПРС досконало усвідомлювали несумісність "розшираного" трактування категорії продуктивної праці і вчення про додаткову вартість, диктатуру пролетаріату та інших ідей, які визначають зміст "революційного перевороту", що його здійснили основоположники марксизму в економічній науці.

Свого часу А.Сміт з приводу теорії фізіократів відзначав, що поза всяким сумнівом шкода праці детально з'ясовувати помилки теорії, які не призвели і, мабуть, ніколи не призведуть до найменшої шкоди в жодній частині земної кулі, хоча ця теорія висувається нечисленною групою вчених і талановитих людей у Франції¹. На жаль цього не можна сказати про теорію Маркса і Енгельса. Не варто робити вигляду, що Й.В.Сталін був таким собі "інопланетянином" серед більшовиків, а В.І.Ленін не зрозумів теорії Маркса. Утопізм комуністичних цілей, принципів та ідеалів потребував відповідних засобів до їх реалізації. Результати відомі. Разом з тим ідеї, як і люди, вельми різні і потребують наукового аналізу "виваження", відповідного розуміння і усвідомлення.

Абсолютне і відносне скорочення долі фізичної складової та збільшення духовної, творчої складової в процесі суспільного виробництва зовсім не означає зменшення значущості виробничо-економічної діяльності людини взагалі. Лише звільнення від утопічних ілюзій та зміна інтелектуальних парадигм минулого надасть можливість економічній науці не ухилятися від важкого вантажу незрозумілого і неясного, а гідно прийняти виклик часу і в міру можливостей вирішувати проблеми, сприятим подоланню труднощів, що виникатимуть.

Основні теоретичні результати дослідження, висновки і пропозиції знайшли відображення у 12 публікаціях за темою дисертаційної роботи загальним обсягом 2,8 д.а.

¹ Сміт А. Исследование о природе и причине богатств народов. Соц. -ЭИИЗ. М. 1962. С. 460.

Окремі положення дисертаційного дослідження доповідались на республіканських /Київ, 1981, Київ, 1987, Київ, 1989/, всеукраїнських /Київ, 1986; Краматорськ, 1991/ конференціях та розширеному засіданні наукової ради Інституту економіки АН УРСР /Київ, 1986/.

Практична значущість дисертації полягає в тому, що теоретичні узагальнення та практичні висновки можуть бути використані Державним комітетом статистики України при розробці нових підходів стосовно статистичних досліджень та звітності, в рекомендаціях по вдосконаленню виробничих відношень в такому напрямку, який забезпечив би пріоритетний розвиток духовних, інтелектуальних здібностей людини.

Положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються викладачами кафедри політичної економії Кіровоградського педагогічного інституту.

Структура дисертації та послідовність викладення матеріалу обумовлена логікою дослідження проблем.

Вступ.

Глава I. Суспільно-економічна природа продуктивної праці та її межі.

- § 1. Зміни в змісті праці та розвиток суспільного виробництва.
- § 2. Ритмічність та циклічність процесу праці як необхідна основа для новоутворень та нерівномірного розвитку країни і народів.
- § 3. Діалектика інтенсивного та екстенсивного в розвитку суспільного виробництва.

Глава II. Пріоритетний розвиток духовного виробництва як реалізація вимог розвитку суспільного виробництва в сучасних умовах.

- § 1. Суспільно-економічні форми продуктивності праці в умовах НТР.
- § 2. Удосконалення розподільних відношень та відношень обміну як необхідна основа зростання продуктивності праці.

Висновки та пропозиції.

Література.

Основні положення дисертації. -

Дисертант виходить з того, що предметом дослідження є соціальна форма руху матерії, яка вивчається під своїм "кутом зору". Неоднозначність підходу дослідників до різних видів людської діяльності /продуктивної чи непродуктивної/, вибору пріоритетів і стимулювання її розвитку обумовлюють необхідність покласти багальну історичну основу, тобто звернутися до витоків людської діяльності. У тваринній діяльності переважає реактивно-присосовницький аспект, хоча ми все більш переконуємось в тому, що вівка годує не ноги, а все ж таки голова. В людській діяльності вирішальне значення має специфічний рівень "присосовницької" активності - рівень творчої діяльності.

Процес зародження власне людської діяльності вельми складний через свої "прості" взаємозв'язки та взаємоопосередкування, до них іманентно входять і моменти випадковості, через які прокладають собі шлях закономірності у розвитку людини. Початковий процес використання побічних результатів, випадкових предметів як засобів праці, а по тому й цілеспрямованого їх виробництва проходив, звісно, не лінійно, а ритмічно й циклічно, через заперечення. Адже раніше ніж побічний результат міг бути помічений, а потім поступово міг бути пристосований як знаряддя праці, необхідні численні повторення, різні "зигзаги" та "відходи", за якими йшов "дер'ятий вал" у сприйнятті, осмисленні та використанні тієї чи іншої закономірності у практичній діяльності. При цьому, ритмічність і циклічність входять до безпосереднього процесу зародження людської діяльності і стають внутрішньор основов подальшого її розвитку, залишаються іманентною властивістю на "все киття, що залишилось". Зростання могутності людської діяльності визначається насамперед ланками, що її опосередковують.

Розвиток виробництва неможливий без розширення та поглиблення суспільного поділу праці і, таким чином, без збільшення числа моментів, що його опосередковують. В цьому розумінні діалективний процес опосередкування виступає як посилення безпосередності.

Відокремлення процесу праці від процесу безпосереднього споживання не слід розглядати у його абстрактній протидеяльності, оскільки цей розрив заповнюється новими ланками опосередкування. Людина в процесі свого розвитку повинна була набрати певний "запас міцності" на одному рівні своєї діяльності аби дати змогу хо

ча б окремим своїм представникам відійти від первинної безпосередності і зважитись на таку форму діяльності, яка за своєю природою збільшила ризик витратити дарма праць або хоча б її частину.

Заісно, було зручніше "схонити" об'єктивну реальність миттєво, без того аби витрачати сили, засоби і час на даремний відхід. Але на жаль так не буває. Внаслідок цього необхідно до людської праці підходити системно. У такому підході "відхід" виявиться не випадково зайвим або індаферентним, але вже одним із необхідних елементів, що "перериває поступовість", виявиться тим аргументом, де зароджуються, формуються і нагромаджуються сили "спонтанності".

В роботі обґрунтовується положення, згідно з яким первопричиною людської активності, її трудової діяльності і особливо її творчик проявів неможливо пояснити "негативним" кодом у простому його розумінні /неуважність, брак засобів до існування та ін./ . Людина стала людиною не стільки в силу своєї слабкості, "зовнішньої" необхідності, своїх "недоліків" типу того, що природа кинула голу людину на голу землю" або "біда його усього вчила", скільки в силу "внутрішньої" необхідності, пов'язаної з її самореалізацією, самоутвердженням, самопізнанням, продукуванням, генерацією ідей, творчість виникає від "переповненості". Завдяки надмірно розвинутому, постійно активному мозкові, - відзначає Л.Мемфорд, - людина володіла більшою розумовою енергією, ніж їй було необхідно для виживання на суто тваринному рівні. Ї вона була, природно, змушена давати вихід цієї енергії не лише при добуванні їжі та розмноженні, але й у тих способах життєдіяльності, котрі перетворювали цю енергію безпосередньо і творчо у відповідні культурні, тобто символічні форми. Культурна робота; яка розширювала межі життя загнала більш важливе становище ніж утилітарна праця¹. На кожному історичному відтинку, для кожної людини, нації або народу між "зовнішньою" та "внутрішньою" необхідностями складається свій суперечливий і водночас конкретний взаємозв'язок і взаємозалежність, які включають свою конкретну прихитність і конкретне заперечення.

Ступінь активності людини якраз і є основним вододілом, що поділяє дослідників на категорії продуктивна праця. Дискусії точаться навколо виробничо-економічного статусу саме тих сфер і видів трудової діяльності, у яких переважає власне активний, творчий

¹ Мемфорд Л. Техника и природа человека / И. вая технологическая волна на Западе. - М.: Прогресс, 1966, с. 206.

підхід або ж, що призводить до ще більших ускладнень, результат праці відображає індивідуальну неповторність особистості людини. Так, зокрема, тиражування непродукцій картин художника відносилось статистичними органами до продуктивної діяльності, тоді як творчий процес її створення таким статусом начебто повністю й не наділено.

В роботі обґрунтовується необхідність дослідження системи суспільного виробництва як суперечливої єдності трьох великих сфер. При такому підході до першої сфери діяльності відноситься вся система взаємодії людини із зовнішньою природою /обробка людиною зовнішньої природи/. Кінцевим результатом цієї сфери суспільного виробництва є весь обсяг матеріально-речових благ.

До другої сфери відноситься вся діяльність, пов'язана з "обробкою людей людьми". До неї відносимо працю в освіті, вихованні, охороні здоров'я та ін.

Особливу складність становить дослідження ще слабо опрацьованої в політекономії діяльності, що пов'язана з обробкою самого себе - самовдосконалення, самовиховання, самопізнання та ін. Адже саме на цьому крайньому, найбільш конкретному особисто-індивідуальному рівні система суспільного виробництва набуває своєї реальної автентичності й сенсу.

Кінцевим результатом системи суспільного виробництва є людина. Такий підхід дає можливість позбутися викривлення об'єктивної реальності, зумовленого існуючою "точкою зору", оскільки міняє місцями головне і другорядне. Розвиток цих трьох сфер відбувається нерівномірно, у суперечливій формі ритмічності та циклічності, що неминуче приводить до змін у ієрархічній побудові цих трьох основних сфер людської діяльності, всередині яких, своїм чином, відбуваються значні зміни.

Внаслідок розширення та поглиблення суспільного поділу праці наука відокремлюється в самостійну сферу виробництва. Продуктом наукової діяльності є інформація, яка, пронизуючи усі види і сфери діяльності, формує новий тип цілісності виробничої діяльності, що й дає дослідникам підставити для порівняння її з своєрідною нервовою системою виробництва.

Розвиток промисловості був свого часу основою інтенсифікації як для сільськогосподарського виробництва, так і для всього суспільного виробництва. Проблеми переводу суспільного виробництва на сучасний інтенсивний тип відтворення пов'язані з його переходом на наукові основи. Якщо не на науковій, то на якій іншій основі мож-

ливий розвиток людства взагалі або вирішення проблеми виходу України з глухого кута?

Було б помилков вважати, що духовна діяльність, творчість є чимось на зразок "легкої роботи". Вільна, творча праця є найбільш інтенсивною і найбільш продуктивною і тому не може існувати за рахунок додаткового продукту працівників фізичної праці. Якщо ж порівняти фізичну і розумову працю, то розумове, за інших рівних умов, завжди була і є більш продуктивною.

Досягнувши високого рівня в сферах духовного виробництва інтенсивність трудової діяльності "розтікається", розповсюджується і накладає свій відбиток на всі сфери суспільного виробництва, на всі види діяльності.

Кожний значний крок в розвитку суспільного виробництва, пов'язаний із зародженням, розвитком і, по суті, з вицлюванням того чи іншого виду виробництва у самостійну сферу. Між системою діяльності та її новоутвореними ланками виникає невідповідність. І це зрозуміло, оскільки нова сфера не лише несе, але й об'єктивно нав'язує як усій системі суспільного виробництва, так і кожному окремому виду трудової діяльності свою внутрішню ритміку розвитку. Протигіччя "самості" різноманітних сфер виробництва стають додатковою рушійною силою суспільного розвитку. Рівень, сила "напруженість" новоутворень кінцевим чином диктують темп змін.

Більш інтенсивного типу виробничої діяльності можна досягнути лише через формування нових розумових стереотипів, вироблення нових стимулів і зміни пріоритетів, що вже само по собі нікого не лишає байдужим та бездіяльним щодо цього процесу. Наука в цій справі грає основну роль вже на протязі кількох століть. Звідси й можливі рецидиви воєнного або, в крайньому випадку, недобррозуміливого ставлення до науки і вчених. Ідеологи КПРС стали "достойними"

спадкоємцями інквізиторів. Сретити, псевдовчені, "носії буржуазних ідей, які чужі пролетаріату" - всі ці ярлики випливають з одного джерела з відповідною поправкою на час. В економіці ця вбогість проявляється у більш "м'якій" формі - у своєрідному виробничому "дунатизмі", тобто наукова діяльність може набувати начебто лише видимості виробничості, що знаходиться в реальній дійсності у сфері матеріально-речового виробництва, точнісінько як і місяць може світити лише відбитим від сонця, як славянього генератора, світлом. У численних дискусіях, що проводилися, науці була відведена роль ягнати біля водопою, скільки зарані було відомо, що

праця в науці все одно буде визнана непродуктивною, із усіма соціальними наслідками, що випливали із цього висновку для самих вчених. Звісно, не з великого розуму й не від творчої атмосфери йшло це визнання, а від усвідомлення тієї обставини, що визнання продуктивності праці в науці підживило класовий, партійний підхід до суспільних процесів і явил, "наріжним каменем" якого є диктатура пролетаріату. Захланне честолюбство ідеологів утопічної ідеї комунізму знайшло гарячу підтримку у інтелектуально вбіднених людей та різноманітних авантюристів, що й привело країну спочатку до кривавої драми, а потім зіткнуло в провалля брехні, насильства та корупції. І ми являємось свідками того, що, як і попереджар В.Г.Плеканов більшовиків в 1917 році, вибиратися з цієї ями ми будемо на протязі десятиліть із величезним напруженням і тяжкими втратами.

Процес докорінних перетворень пов'язаний із зміною орієнтирів, критеріїв і багатьох уявлень. Все це неминуче породжує деяку розгубленість серед певної частини населення. Часом ця розгубленість переходить у істеричу із закликами до "твердої руки". Моменти істеричи характерні на всьому протязі розвитку людства, але ж із плином часу виявляється, що замість "твердої руки" виявляється все ж таки завжди бракувало розуму.

Відносно позитивна роль "твердої руки" полягає в тому, що, покладаючись на неї можна легко "підтягнутися", вчасно позбутися віджилих моментів у суспільному житті і т.ін. Однак не слід не заслужено вихваляти "тверду руку", оскільки в її потенційні можливості не закладено ані можливості правильної постановки діагнозу, ані опрацювання рецептів, які сприяли б вирішенню складних проблем.

Водночас, створюючи певну видимість сприятливого розвитку на деякий час, вона може окерувати розвиток суспільства на хибний шлях, де пагостки нового не отримавть належних умов для свого розвитку, тому що цей розвиток, як правило, несумісний с потребами та інтересами "твердої руки". Історія є свідком того, що "тверда рука", говорячи словами Д.Лермонтова, не здатна кинути вікам"ни мысли плодотворой, ни гением начатого труда".

Ментальний стереотип "твердої руки" - шаблон, стандарт. А тому все, що виходить за його межі - випадкове, суперечливе, інше, нове і не зрозуміле - сприймається як таке, що підлягає знищенню. В політекономії цей ментальний стереотип знайшов втілення у пла-

номірності, у планах КПРС, де геть усе начебто абсолютно вивчено і зрозуміло, і вся складність полягає у тому, щоб втілити абсолютно пізнані закономірності виробництва у життя. З цих позицій стихійність, ймовірність, як і все природне, загані затавровані як властивість тих ареалів, де панують "закони джунглів", на протиположності, як ідеалу. Планомірність асоціюється з гуманізмом, справедливістю і прогресом. Стихійність постає її повним антиподом і асоціюється з природним і злим. Метафізичність такого підходу очевидна, оскільки природне є єдиним джерелом життєдайного різноманіття, несумісне з шаблоном і виголошує свій мудрий і суровий вирок усім тим, хто не "узгоднює" свої дії із цією "своєрідністю" і "свавіллям" природного.

Водночас, не все, що створено за допомогою розуму є благодатним для людини. Як і раніш актуально звучить мудра думка Гете, вкладає до уст Гулдукула і звернена до Вагнера про неминучість зворотного боку, у якому природному Всесвіту тісний, штучному ж замкнутість потрібна¹. У кожному разі природне в людині несумісне із застоєм, догматизмом і бюрократизмом, плід яких є безвідповідальність. Надання більшого простору свободи і самостійності, подтримання суверенності індивіду дадуть можливість очистити наше суспільство від різних віджилих намагавань.

Однак сказане не означає, що "зворотні" результати є зовнішніми, такими, що минають і скоро дзезнуть назавжди. "Зворотні" результати "виходять" з об'єктивного ходу розвитку людини, а тому вимагатимуть до себе пильної уваги і величезних зусиль для їх адекватного сприйняття, вивчення та засвоєння.

Загальна скерованість змін у суспільному виробництві характеризується тим, що на початкових етапах матеріальні, фінансові та людські ресурси концентруються в первинній сфері. В середині ХХ ст. ці ресурси стали переміщуватися до другої сфери, а зараз це переміщення проходить на особисто-індивідуальний рівень виробництва. Це зумовлено тим, що зростає значимість новостворень у вигляді наукових, технічних і організаційних відкриттів і рішень, зародження котрих відбувається на особисто-індивідуальному рівні. До того ж, наприклад, розвиток системи освіти все більшою мірою залежить не стільки від знань, які потрібні для отримання зовнішніх результатів, скільки від внутрішньої необхідності, яка пов'я-

¹ Див. Гете И. Фауст. Избранные произведения в 2-х томах. Т. 2. - М. Царва, 1965, с. 417.

ване із самопізнанням. Власні думки і почуття надають більш "чутливі" і точні, а на певному рівні і єдині, інструменти, що дозволяють проникати до найглибших і найпотаємніших пластів людської особистості, надаючи можливість більш точного пізнання об'єкту, а отже й можливість пошуку і вмілого застосування більш ефективних форм не стільки його обробки, скільки самообробки, самоосвіти, самовдосконалення.

Адже механічне збільшення асигнувань на освіту саме по собі недостатнє для вирішення багатьох проблем. Якщо немає особистості людини, немає гострого сприйняття дійсності і необхідності новаторських перетворень, то знання у принциповому плані ні до чого не ведуть. Вони або болісно "приживаються", або "повисають" в повітрі, даючи дуже малу віддачу.

Драматизм реалій нашого часу обумовлений дуже малим "запасом міцності" індивідуального начала, браком особистості у людей колишнього СРСР.

Помилкове трактування категорії продуктивна праця не могла не призвести до викривленого розуміння скерованості змін у суспільному виробництві, а отже, в наданні пріоритетів. Класовий підхід у відношеннях розподілу не міг не привести до "інтелектуального паразитизму" з усіма наслідками, що витікають звідси. Панівні пріоритети, за яких заробітна плата талановитого вчителя, викладача університету, лікаря або інженера, вихователя дитячого садка та ін. часто нижче фактичного доходу вантажника або сантехніка, не могли не привести до порушення "обміну речовин" у суспільстві. Підвищувати свій освітній рівень економічно не вигідно.

Таким чином, без наукового визначення поняття продуктивна праця неможливо вірно визначити як загальний напрямок змін, що відбуваються в процесі суспільного виробництва, так і правильно оцінити і зважити конкретний вклад кожного виду праці, кожної сфери виробництва.

Вдосконалення виробничих відносин повинно проходити в такому напрямку, який забезпечував би все більший простір і умови для розвитку творчих здібностей людини. Адже ні у кого не викликає сумніву те, що процвітання досягне та країна, яка створить найбільш сприятливі умови для розвитку людини, прояву її універсальних, творчих здібностей. І вже на цій основі інтенсивність кінтедїальності досягне такого рівня, який дасть змогу левним чином дати можливість справитись з глобальними проблемами сучасності.

Людине в "в'язку зв'язку" природного, суспільного і особисто-індивідуального. А тому в процесі виробництва ритми у цих трьох стихіях повинні ставати все більш співзвучними, виходити у стан "співа-звучного резонансу". Необхідність такої форми розвитку пов'язана з тим, що порушення життєвого ритму в одній із цих трьох стихій веде до загальної аритмії і врешті до загальної деградації, незважаючи на осліплюючу дію кон'юктурних результатів у таких чи інших формах і видах.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИСВІТЛЕНІ В НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

1. Исследование объективных основ социальной активности как предпосылка ее возрастания в условиях социализма // Развитие экономической теории и усиление ее практической функции. - Тез. докл. и сообщений на Республиканской науч. конференции. Ч. 2. - Киев, 1980. - 0,1 п.л.

2. Взаимосвязь расширения границ производительного труда и процесса социалистического производства // Политико-экономические проблемы социалистического воспроизводства. - Тез. выступлений на Республиканской научно-теоретической конференции. Киев, 1981. - 0,1 п.л.

3. Вплив НТР на межі продуктивної праці при капіталізмі. // Економіка Радянської України, 1992, № 10, 0,8 д.а.

4. Проблема перевода общественного производства на научную основу /обзор/ // Актуальные экономические проблемы внедрения достижений НТП в производство. - Тез. докладов на Всесоюзной научно-практической конференции. Ч. Ш. Киев, 1986. - 0,1 п.л.

5. Объективные основы возрастания роли личного фактора производства. // Совершенствование производственных отношений социализма: критерии, факторы, механизм, показатели. Ч. Ш. Материалы расширенного заседания Научного совета. И.Э. АН УССР. Киев, 1986. - 0,1 п.л.

6. Взаемозв'язок розширення меж продуктивної праці з підвищенням ефективності суспільного виробництва // Економіка Радянської України. 1986, № 10.-1 д.а. /обзор/.

7. Экстенсивное и интенсивное в общественном производстве /обзор/ // Совершенствование хозяйственного механизма и ускорение интенсификации социалистической экономики. Тез. выступлений на Республиканской научной конференции. Ч. I. Киев, 1987. - 0,1 п.л.

8. Развитие индивидуально-личностного уровня производства - основа активизации человеческого фактора. // Демократизация хозяйственной жизни и активизация человеческого фактора. - Материалы конференции. Ч. П. Киев, 1989. - 0,1 п.л.

9. Преодоление догматизма как необходимое условие формирования нового экономического мышления. // Экономические науки, 1989. - № 6, 0,8 п.л. /обзор/.

10. Преодоление комендно-административной системы как необходимое условие активизации человеческого фактора. // Социальные проблемы труда. Тез. докладов на республиканской научно-практической конференции. Секция I. Киев, 1989. - 0,1 п.л.

11. Диалектика экстенсивного и интенсивного в общественном развитии. // Человек. Мировоззрение НТП. Всесоюзная научно-теоретическая конференция. Секция 3. Тезисы выступлений. Краматорск, 1991. - 0,1 п.л.

12. Структурные изменения в производстве и развитие человека. // Развитие производственных отношений и установление новых хозяйственных форм. Тезисы докл. Республиканской конференции. Киев, 1991. - 0,1 п.л.

Підп. до друку 2.02.93.

Формат 60x84/16. Папір офс. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 0,8. Фбл.-вид. арк. 1,0. Тираж 100 прим.

Зам. 20. Безплатно.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки АН України.

252011 м. Київ 11, вул. Панаса Мирного, 28.

ІНБ ім. В. Стефаника
АН України

Безплатно.

AB 26.792